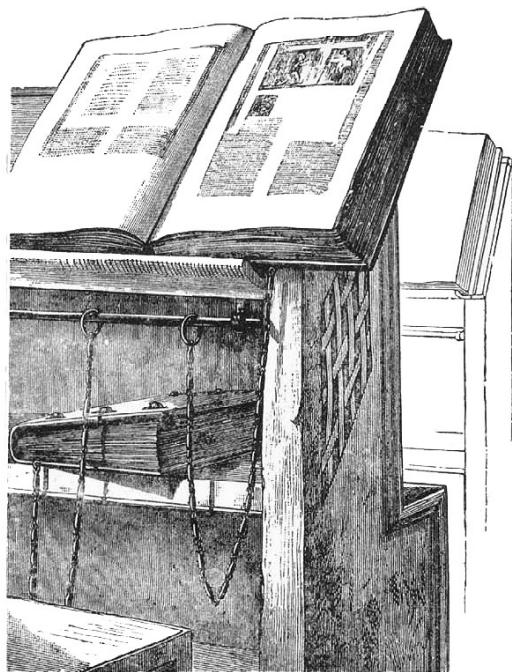

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

Kucserka Zsófia

Lehet-e a nőknek humora?

Humorelméletek és a női testfelfogás viszonya
a 19. századi magyar irodalomban

Tanulmányom kiinduló kérdése arra irányul, hogy milyen eszmetörténeti folyamatok befolyásolták a női szerzők és a humoros irodalom viszonyát a 19. század közepén, illetve hogy ebben a folyamatban hogyan vettek részt a magyar nyelvű humorelméleti írások. A női szerző kulturális alakjához sokkal inkább az érzelmes, szentimentális vagy lírai jegyek kapcsolódnak a társadalmi tudatban, mint a komikus, szatirikus, ironikus vagy humoros jelleg.¹ A humor európai kultúrtörténetének összefoglaló kötete összesen egy példát említ a női humorra, azt is kivételképpen.² Miközben a nők évszázadok óta a humor elsődleges tárgyai az asszonycsúfolóktól a szőke nős viccekig, addig a humor produktív oldalán alig-alig, elvétve lehet csak találni egy-egy kivételt.³ Vajon milyen eszmetörténeti keretek és milyen sajátos beszédmodok alakították a humoros irodalom és a női szerzőség viszonyát a 19. század közepének magyar irodalmában?

1 Ha a humoros irodalom női szerzőire gondolunk, akkor mindenképp (és elsősorban) megemlítenéd Jane Austen és az austeni irónia. A kortárs magyar irodalomból például Mán-Várhegyi Réka szövegeire gondolhatunk, amelyek a legjobb szatirikus hagyományból merítenek. Nem véletlen, hogy Pálffy Eszter épp az irónia mentén tárgyalja egymás mellett a két szerzőt: PÁLFY Eszter, *A női lét iróniája*, Műhely, 2020/1, 59–61.

2 *A Cultural History of Humour*, eds. Jan BREMMER, Herman ROODENBURG, Cambridge, Polity Press, 1997, 4–5. „In fact, Sophia is one of the few women whose (merciless) wit was recorded. [...] it is probably safe to say that, although women and the lower classes are represented in the sources, their voices are mostly faked, functioning as a vehicle to bolster existing hierarchies.” *Uo.*, 5.

A téma magyar nyelvű és angolszász szakirodalmának összefoglalása és bibliográfiája: Tóth Zsófia Anna, *A női humor vetületei*, TNTeF, 2018/2, 5–25.

Humor és gender összefüggéseivel foglalkoznak a II. Magyar Interdiszciplináris Humor-konferencia kötetének első nagyfejezetében megjelent tanulmányok: *A humor nemi dimenziói = A humor dimenziói*, szerk. T. LITOVKINA Anna, BARTA Péter, HIDAS Judit, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2010, 9–50.

3 A 16–17. századi magyar nyelvű komikus irodalom leggazdagabb forrásai a nő- vagy asszonycsúfolók. Erről lásd KŐSZEGHY Péter, *A humor a 16–17. századi magyar irodalomban*, Bárka, 2003/5, 39–52, különösen: 42–43.

Míg az asszonycsúfolók elsősorban a nők szexualitásán élcelődnek, addig a szőke nős viccek kiegészítik ezt az irányt a „női ostobasággal”. Fő célpontjuk a buta, de szép nő: GÉRÓ Györgyi, *Az aranyhajú lánytól a szőke nőig: a nő a férfigumor tükrében = A humor dimenziói, i. m.*, 29–39.

A kérdés megválaszolásához a 19. század középső évtizedeinek humorfelfogásából indulok ki; a 19. századi irodalmi humorról szóló elméleti írások és irodalmi szövegek értelmezéséből kirajzolódik a szűk értelemben vett irodalmi humor egészen sajátos, 19. századi elképzelése. Mivel kifejezetten a női szerzőség és a humoros irodalom kapcsolatára szeretnék rákérdezni, ezért nem térek ki a tágabb értelemben vett, a mindennapi élet színterein megjelenő, elsősorban szóbeli formákban élő humorra (például az adomákra), és annak elméletére. A tanulmány második felében a 19. századi testfelfogásokat és elsősorban a női nemre vonatkozó nézeteket vizsgálom. A két elemzési szempont együttes érvényesítése a 19. század közepének magyar irodalmi kontextusában vizsgálja a női szerzőség és a humoros irodalom ellentmondásos, egymást elméletileg kizáró viszonyát.⁴

Humor

A humor kifejezés eredetileg pusztán nedvet, testnedvet jelentett; a mai – átvitt – értelmében viszonylag új keletű fogalomról van szó: megjelenését a szakirodalom Lord Shaftesbury *Sensus communis: an essay on the freedom of wit and humour* (1709) című írásához köti,⁵ amelyben a humor már a jó kedélyt és szellemességet jelölte.⁶ A német romantika szerzői (elsősorban a Schlegel fivérek és Jean Paul) lebontották a komikus és tragikus esztétikai minőségek dichotómiájára épülő retorikai hagyományt, és kialakították a maguk humorfogalmát, amelynek nincs sok köze sem a korábbi komikushoz, sem a mai „vicces” fogalmunkhoz.⁷ A romantikus humor a korábbi kétosztatú rendszerhez képest köztes fogalmat jelentett, ellentétes esztétikai minőségeket vegyített. Sem a 19. századot megelőző évszázadokban, sem később, a 20. században (vagy ma) nem használták, illetve használjuk a humor fogalmát abban a sajátos 19. századi értelemben, ahogyan például Arany János. A következőkben a humorfogalom története helyett pusztán annak a 19. század közepi magyar irodalmi kontextusban megjelenő változatait fogom szorosán olvasni és értelmezni.

A 19. századi humorelmélet legérzékletesebb megfogalmazásai magyar nyelven Arany Jánostól származnak. Míg a *Széptani jegyzetek*ben teoretikus megfogalmazását találjuk a humortannak, addig a *Bolond Istók* két ismert szöveghelye egyszerre értelmezi és valósítja meg a gyakorlatban is az irodalmi humor korabeli elméletét.

⁴ A humoros irodalom egyébként nem csak a női irodalom esetében jelent problémás (látens vagy tiltott) jelenséget. Margócsy István az egész magyar irodalomtörténet látens paradigmájának látja a komikus vagy humoros irodalmat: MARGÓCSY István, *A humor a magyar irodalomban*, 2000, 32(2020), 7. sz., 63–79.

⁵ *A Cultural History of Humour*, i. m., 1.

⁶ A humor (a szívélyes jó kedély és a szellemesség) a szabad társalgás és a társiasság alapvető értékei Shaftesburynél. Shaftesbury humorfelfogásáról és kontextusáról lásd SZÉCSÉNYI Endre, *Egy derűs rajongó* = Lord SHAFTESBURY, *Sensus communis: Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*, Bp., Atlantisz, 2008, 149–211, különösen: 184–200.

⁷ A romantikus irónia, illetve humor fogalmáról: Z. Kovács Zoltán, „*Vanitatum vanitas* maga is a humor”, Bp., Osiris, 2002, 32–52.

A *Bolond Istók* első énekének 1–3. strófájában Arany humorelméletének legtöbb eleme megtalálható: a fogalom etimológiai eredete, vagyis az eredeti (test)nedv jelentés; a kevert vagy ellentétes esztétikai minőségek egyidejű jelenléte; a meteorológiai szóképek; valamint a ráció és az érzelmek egyidejű működése.

Bolond Istók, Első ének (1850)

1

Kedvem van énekelni (ritka kedv
Egy idő óta!) s ami több, vigat,
Vagy víg-szomorkást, melyben játszi *nedv*
(Humor) nevetett s olykor szívre hat.
Ám lássa műzsám, hogyha belekezd
Bolond Istókként, és belészakad
A legderekán, vagy már kezdetin is,
Mielőtt alányomhatta volna: finis.

2

Szeretem én langy május-reggelen
A permet-essőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalkint, a dörgéstelen,
Napszürte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn,
A szőke fényű légből visszahárul
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

3

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömmek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha – mint tavasz-mezőn
Árnyékot napfény – tréfa űz komolyt:
Ez a hullámos emberszív *nedélye*:
Halandó létünk cukrozott epéje.

A humor etimológiája az ókori hippokratészi, galénoszi testfelfogásból és orvoslásból ered. A humorálpatológiai testfelfogás szerint a testfolyadékok aránya meghatározza az ember temperamentumát is. Bár a 18. század végére (az idegrendszer felfedezését követően) egyértelműen megdőlt az a testfelfogás, amely az emberi testet nedvek edényeként gondolta el, a nyelv és a gondolkodás még sokáig őrizte (illetve máig őrzi) a nedváltatni gondolkodás nyomait.⁸ A 19. századi irodalmi humor fogalma ehhez a nedváltatni, humorálpatológiai felfogáshoz köthető, ami vissza

8 Vö. KUCSERKA Zsófia, *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*, Bp., Ráció, 2017, 26–28; TÓTH Orsolya, *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók: Megjegyzések Kölcsey Ferenc A' vadászslak című elbeszélésehez* = T. O., *Egykor és most: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*, Pécs, Kronosz, 2017, 99–140. Érdekes módon, amikor

is köszön a 3. strófa végén, a „cukrozott epe” szóképbén. A humor eszerint nem csak etimológiai eredetében utal a testnedvekre: a szó jelentése még a 19. században is erősen testies jelentésű fogalom maradt.

A romantikus humorban ellentétes esztétikai minőségek egyszerre vannak jelen (víg–szomorkás, tréfás–komoly, nevetés–könny).⁹ Míg a mai humorfogalmunk inkább egynemű és az antik komikus esztétikai minőségével rokon, addig a *Bolond Istók*ban leírt hatás sokkal inkább a mai „megható” fogalmunknak feleltethető meg, és közelít a romantika egymást kizáró esztétikai minőségeket vegyítő, ütköztető és feloldó humorfogalmához. A megható szövegekre igaz, hogy könnyeink mögött mosolygunk, és hogy az olvasóban valamiféle kiengesztelő, felemelő érzést hagynak maguk után, annak érzetét, hogy az esőre napfény jön, az éjszakára reggel, és hogy tulajdonképpen minden rendben van.

A 19. századi humornak egészen sajátos viszonya volt a meteorológiához, illetve az éghajlathoz. A korabeli nemzetkarakterológiai jellemzések szerint elsősorban az angoloknak (és kisebb mértékben az oroszoknak) van humora, a délszaki népeknek nincs, mivel ott túlságosan száraz az éghajlat.¹⁰ A humorhoz tehát nedv, nedvesség kell, nemcsak testi értelemben, hanem éghajlati szempontból is. Ahogyan esztétikai minőségként a nevetés és a sírás egyidejű jelenléte jellemzi a humort, úgy meteorológiailag is köztes helyen van: kell az eső, de kell a napfény is ahhoz, hogy a humor megteremjen.

Kevésbé hangsúlyosan jelenik meg a *Bolond Istók* első énekében a 19. századi humorelméletek egyik alapvető eleme, mégpedig a ráció/értelem és az érzelmek együttes jelenléte, ugyanakkor a „komoly” és „szívre hat” utal erre az együttállásra. A humorhoz szükség van a szívre, az érzelmekre, de a humoros szöveg semmiképp nem válhat érzelgőssé. A nevetés, a vígság jelenti a száraz, szilárd elemet (a rációt), míg az érzelmek és a szív a nedves, puha, olvadékony elem a korszak testi megalapozású humorelméletében. A kedély kiegyensúlyozottságához mindkettőre szükség van, vagyis ebben az értelemben is kettősség és egyensúly jellemzi a humort.

A *Bolond Istók* első énekében csak nagyon áttételesen jelenik meg a humor ön-reflexivitása és kapcsolata az isteni világrenddel. Ugyanakkor a második strófa egészének leírása a hajnali esőről és a felkelő nap sugarairól összetett természeti képben bontja ki a reflexivitást mint természeti jelenséget: a fénysugarak tükröződő játékát és fénytörését. A leírás az eget és a földet harmonikus egységbe vonja össze, a két világ egymásba tükröződését jeleníti meg. A képet a szöveg nem oldja fel, nem látja el szentenciaszerű megfejtéssel vagy verbalizálható jelentéssel, így nem válik belőle

Arany saját egészségi állapotáról vagy búskomorságáról ír, akkor nem érvényesíti a melankólia nedvalkattani értelmezési keretét. Erről lásd MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Bp., Ráció, 2009, 120–124.

⁹ Arany János humorfelfogásáról és humortanának a romantikus iróniához fűződő viszonyáról lásd Z. Kovács, *i. m.*, 220–242.

¹⁰ Vö. BÉRCZY Károly, *Az irodalmi humorról*, Szépirodalmi Figyelő, 1 (1860), 98.

Az angol és a magyar sírfeliratok hasonló szellemű humoráról: H. S., *Az angol sírfeliratok humora*, Vasárnapi Újság, 1873, 523–524.

humorallegória. A humor önreflexivitása, valamint az emberi és isteni perspektíva (vagy másként ég és föld) egyidejű jelenléte szervezik a *Bolond Istók* jóval később íródott második énekének szőlősgazda-anekdotáját.

Bolond Istók, Második ének (1873)

5

Dicső, nemes faj, mely vérzett Idánál!
 (Ott volt a végcsapás, *Világoson*)
 Halálra mennék érted, ha kívánnál;
Engem esz a lúg, ha fejed mosom;
 Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,
 Édes enyím szentem, magasztosom!
Azért kívánnám még, hogy el ne haljak,
 Hogy rólad méltán zönghessen ez ajjak.

6

Oh láttam én (hisz ott is voltam egyszer:
 Tenni kevés – de halni volt esély)
 Győzelmeid napiját; s a szörnyű perccel
 Én is alólbukám, midőn esél.
 Bámulta *egy világ* amit cselekszel,
 Minőt rege is csak ritkán mesél:
 De vállvonítva kullogott tovább
 Hogy sebeidben tipra büszke láb.

7

És engem akkor oly érzés fogott el...
 A szőlős gazda is, az egyszери,
 Magánkivül s őrjöngve kacagott fel,
 Látván, hogy szőlejét a jég veri,
 Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
 Paskolni kezdé, hullván könnyei:
 „No hát, no!” így kiált; „én uram isten!
 Csak rajta! hadd lám: mire megyünk *ketten!*”

8

Igy én, a szent romon, emelve vádat
 Magamra, a világra, ellened:
 Torzulva érzém sok nemes hibádat,
 S kezdék *nevetni*, a sírás helyett;
 Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,
 Hogy rá ne ismerj, és zokon ne vedd:
 S oly küzdelemre, mely világcsoda,
 Kétségb'esett kacaj lőn Nagy-Ida.

Az ismert szöveghelyen Arany *A nagyidai cigányok* utólagos (át)értelmezését végzi el, vagyis a komikus eposz allegorikus olvasatát hangsúlyozva érvel *A nagyidai cigányok* így értett humora mellett.¹¹ Ebben a szövegrészben kap helyet a szőlősgazda-anekdota, amelyben a 19. századi humorelmélet utóbbi két aspektusa jóval kifejtettebben jelenik meg: azaz a humor önreflexivitása és az önreflexió kapcsolata az isteni perspektívával.

A *Bolond Istók* fenti szöveghelye szerint a beszélő része annak a közösségnek, amelyet éppen kigúnyol, amely ellen a humor éle vág (pontosabban, amelyet a „lúg” mar – ami ismét felidézi a humor nedváltattani hátterét). Vagyis a nevetés éle egyszerre irányul kifelé (másra) és ugyanakkor a beszélőre, önmagára. Az isteni perspektíva (át)értékelő jelenléte a szőlősgazda-anekdotában válik markánsá. Isten nézőpontjából minden kisszerű és mulandó, ugyanakkor nagyszerű is, amennyiben a teremtés része. A szőlősgazda elkeseredésében leveri saját termését: viselkedése egyszerre nevetséges és szánni való. A gazda helyzete saját nézőpontjából, emberi perspektívájából tragikus, kívülről vagy felülről nézve ugyanakkor komikus. Két lépték van egyszerre jelen, és a két lépték vagy perspektíva közti oszcillálás, folyamatos ide-oda váltás hozza létre a humort.¹²

A feltehetően 1859-ben lezárt *Széptani jegyzetek* és a *Bolond Istók* humorra vonatkozó szöveghelyei oda-vissza értelmezik egymást. Arany esztétikai jegyzetei, csakúgy, mint a *Bolond Istók* eleje, a humor etimológiájából indulnak ki (testnedv), és az ellentétes esztétikai minőségek egyidejű jelenlétét tartják a humor előfeltételének, illetve alapvető sajátosságának (nevetséges álarcában rejtett sírás; nevetés, mely a fájdalomtól ered).¹³ A szakirodalom régóta tudja, hogy Arany János *Széptani jegyzetekben* kifejtett humorelméletének legfontosabb forrása Greguss Ágost *A szépszerűt alapvonalai* (1849) című esztétikai traktátusa volt. Arany nemcsak olvasta Greguss esztétikakönyvét, de saját példányában – mint az Balogh Piroska tanulmányából tudható¹⁴ – lapalji jegyzeteket, értelmező kommentárokat fűzött a Greguss-szöveg-

11 *A nagyidai cigányok* elleni kritika érve volt, hogy abban Arany pórias és lealacsonyító allegóriáját adta a '48–49-es szabadságharcnak. A *Bolond Istók* második énekének eleje mintegy elismeri ezt a vádat, és a humorelméletet használja utólagos mentegetőzésként. Vagyis a *Bolond Istók* az ismert módon átértelmezi, utólagosan visszavonja *A nagyidai cigányok* pórias komikumát. *A nagyidai cigányok* allegorikus és szó szerinti értelmezési hagyományáról lásd MILBACHER Róbert, „...Földben állasz mély gyökökkel...”, Bp., Osiris, 2000, 155–169.

12 Humor és kiengesztelődés viszonyáról lásd: DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., Argumentum, 1994, 246–250.

13 „16. § 2. A humor, (melyet némelyek nedélynek, mások szeszélynek neveznek, de nem elég helyesen), hasonlókép csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve főséges. Nevetséges álarcában rejtett sírás. Élesen különbözik mind a szatírától, mind a komikumtól. Mert a komikum tisztán csak nevetet, semmi keserű íz nem vegyülvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomtól ered. A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velök. A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek eszökre. A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, ketségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” ARANY János, *Széptani Jegyzetek* = A. J., *Prózai művek*, I, kiad. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962 (Arany János Összes Művei, 10), 532–565, 543.

14 A *Széptani jegyzetek* forrásairól részletesen: BALOGH Piroska, „Hát még egy harmadik nincs: *aesthetic?*” A *Széptani jegyzetek esztétikatörténeti olvasatai*, It, 48(2017), 419–431.

hez. A 44. oldalon, ahol Greguss a humorról értekezik, Arany a szőlősgazda-anekdotát biggyesztette a lap aljára. Arany saját humorelméletében ugyanakkor jócskán el is távolodott Greguss Ágost német források nyomán kidolgozott humorelméletétől, szépirói gyakorlatában pedig az irodalmi humor sajátos változatát dolgozta ki.¹⁵

A *szépsézet alapvonalai*ban Greguss a szépség három alapvető nemét különbözteti meg. A traktátus három nagyfejezetét a szépség három nemének, vagyis a tárgylagos, az önleges és az általános szépségnek az altípusonkénti osztályozása és részletes tárgyalása alkotja. Greguss beosztása szerint a tárgylagos szépség részét képezik a nevetséges nemei, a humor pedig nem más, mint a nevetséges legmagasabb rendű megvalósulása. A nevetséges nemeiről való értekezést a szöveg a nevetés (és a sírás) testi indulatainak értelmezésével vezeti be. Habár Greguss nem a nedváltatani jelentésből bontja ki a maga humorfogalmát, mégis testi jelenségekből, a nevetésből és a sírásból vezeti le az esztétika alapminőségeit. A nevetést Greguss a sírással hasonlítja össze: oppozíciós rendszert épít, bináris fogalompárokkal. Míg a nevetés tevőleges (aktív) indulat, addig a sírás szenvedőleges (passzív) indulat és viselkedési forma. A nevetésben az egyén uralkodik a tárgy felett, amit éppen kinevet; a sírásban azonban a tárgy uralkodik az egyénen, aki legyőzetik a tárgy nagyságától. A nevetésben az emberi értelem, reflexió ereje nyilvánul meg, míg a sírásban az ember alulmarad az érzelmek árjával szemben. A két princípiumhoz – vagyis a nevetéshez és a síráshoz – Greguss nemi markereket is illeszt: a nevetés a férfias indulatok sajátja (hiszen az egyén ereje, hatalma és értelme az uralkodó benne), míg a sírás kifejezetten nőies viselkedés, amelyben az egyén alávetettsége és az érzelmek túlaradása figyelhető meg:

„Az edig mondottakban még nincs egészen kimerítve a nevetés és sírás közötti ellentét. Valamint az elsőben *mink* uralkodunk a tárgy felett s a másodikban a *tárgy* nyom el benünket, úgy az első *tevőleges*, a másodikat *szenvedőleges* indulatnak nevezhetjük, amazt kiválólag a *férfiaknak*, emezt a *nőknek* tulajdonítván.¹⁾ *Hideg* és *tárgylagos* indulatnak mondjuk a nevetést, mert ez az értelmi erő könnyű játékának következménye; a sírás *forróbb* s önleges jellemű indulat, mely érzelmeink egymás közti kis csatájából ered. [...] A nevetés *plus* a sírás *minus*.³⁾

¹⁾ Könyező férfiun s mosolygó nőn még meg nem ütközünk; de nincs rutabb, mint síró férfi s kacagó nő.

[..]

³⁾ A nevetés tökélyesb lényhez illő indulat, mint a sírás. Sirni az álatok is tudnak [a láma példája]. De nevetni egy álat sem képes, csak az ember; [..].

15 „Arany tehát készen kapta a humor-nagyidai cigányok toposz árukapcsolást, amelyhez hozzácsatolta a szőlős anekdotát, és ezek nyomán egy teljesen újszerű, minden ismert forrástól, sőt, imént idézett korábbi meghatározásától is eltérő humor-definíciót adott a *Széptani jegyzetekben*.” *Uo.*, 430.

Az emberek között ismét a férfiban, mint tökélyesebb lényben, nagyobb képesség van a nevetésre [...].¹⁶ [Kiemelések az eredetiben.]

A sírás és a nevetés gregussi értelmezéséből nemcsak az következik, hogy miként a szép nők nem nevethetnek, úgy az erős férfiak nem sírhatnak, hanem az is, hogy az emberi indulatok és a nekik megfelelő viselkedési formák hierarchizáltak. A humor azonban, ami a nevetséges legmagasabb fokú megvalósulása, tulajdonképpen meg is bontja ezt a szigorúnak tűnő oppozíciós rendet, mivel a valódi humor Greguss szerint egyesíti a nevetést és a sírást („könyek alatti mosoly”¹⁷). A humoros lényegében kicsúszik a tárgylagos szépség tartományából, és mint a tárgylagos szépség legmagasabb fokú megvalósulása, átcsap az önleges szépségbe. A humor olyan elmésség, ami önmagát sem kíméli, az önreflexió révén egyesíti a szépség tárgylagos (objektív) és önleges (szubjektív) minőségeit. A humor betetőző, szintetizáló jellegénél fogva nemcsak érzéki és fenséges, érzelmes és racionális egyszerre, de egyesíti az egyetemes (isteni) és véges (emberi) nézőpontot és léptéket is:

„Mondhatjuk tehát, hogy a humor olyan nevetséges, mely a nevetségesség jellemét leveti és fenségessé válik. 1)

1) [...] Maga a vallás ugyszólván a humorbul ered, mert a vallás épen kicsinségünk s felsőségünk egyszerrei érzésében ál.”¹⁸

Vagyis a humor olyan szintetizáló minőség, amely túllép az oppozicionális renden,¹⁹ sőt, az emberi léptéken is. Az önreflexív nézőpont lehetővé teszi, hogy az egyén egyszerre szembesüljön saját szárnalmas vagy kisszerű lényével, ugyanakkor ezzel egyidejűleg pillantsa meg önmagát a teremtés nagyszabású, fenséges részeként is. A 19. századi esztétikai gondolkodásban a humor a vallás eredőjeként és a kereszténység lényegeként tűnik fel.

A fenti humorelméletet legrészletesebben magyarul Bérczy Károly fejtette ki akadémiai székfoglalójában. A *Szépirodalmi Figyelő*ben 1860-ban közzétett értekezés, *Az irodalmi humorról* az eddigiektől nemcsak kifejtettségében különbözik, hanem abban is, hogy gazdagon hivatkozik forrásaira (például Jean Paulra), és nagyon sok irodalmi példával támasztja alá érvelését (elsősorban az orosz és az angol irodalom köréből).²⁰ Bérczy nem ad teljes esztétikai rendszerezést, kizárólag a humoros irodalom formáiról értekezik, szövegében ugyanakkor irodalomtörténeti szempontokat is érvényesít, példáin keresztül pedig elemzi is az irodalmi humor működését.

16 GREGUSS Ágost, *A szépirodalom alapvonalai*, Pest, Kisfaludy Társaság, 1849, 31.

17 *Uo.*, 32.

18 *Uo.*, 42.

19 Ehhez hasonló szerepet kap a gregussi rendszerben egyébként a „lángelme” is, amely az önleges szépség legmagasabb fokú megvalósulása, és így csap át a tárgylagosba: „Humor és lángelme, épen egymással ellentétöknél fogva egymással azonosak”. *Uo.*, 76.

20 BÉRCZY, *Az irodalmi humorról, i. m.*, 65–67, 81–83, 97–99.

Értekezését a humor etimológiai definíciójával kezdi; az irodalmi humor működését az eredeti „testnedv” jelentésből eredezteti: eszerint a humor működésének feltétele a testnedvek egyensúlyi aránya.²¹ Az értekezés első nagy egysége ezt követően a 18. századi francia humort hasonlítja össze a „valódi”, azaz a 19. századi (angolos) humorral. Míg a 18. századi francia humor a világmegvetésből és a társadalom ostromozásából fakad, éle elsősorban kifelé irányul (ezért a szatíra és a cinizmus a fő eszközei), addig a 19. századi angol humor világnézeti háttérét az erős istenhit és emberszeretet adja. A 19. századi humor már nem akarja megjavítani a társadalmat, hanem mély elfogadás, a fennálló állapotokba való belenyugvás táplálja, mivel az emberi gyarlóságokban is az isteni világrendre ismer. Míg a történeti szempontból korábbi (18. századi, franciás) gúny fő formája az élc, amely szeszélyesen és élesen teszi láthatóvá a világ visszásságait, addig a modern humornak az élc csak eszköze lehet, de valódi célja magasabb rendű. A „valódi”, 19. századi humor épp annyira irányul kifelé, mint az egyénre önmagára; nem pusztán mulattat, hanem megbékít önmagunkkal és a világgal, felemel és kiengesztel. Bérczy oppozíciós elemzésének végkövetkeztetése, hogy a modern értelemben vett humor – amelynek fő jellemzője egyrészt az ellentétes esztétikai minőségek egyidejű jelenléte, másrészt az önreflexivitás – csak a 18. század végétől létezik. Bérczynél is megjelennek az Aranytól már ismerős meteorológiai hasonlatok; míg az élc meteor: fellobbanó, de hamar kihűnyő fény, addig a humor az eső után felhőn átszűrődő napsugár.

„[A]z élcz [...] a humornak csak eszköze, de még nem humor. Az élcz, az epigramm, a satyra egyedeket támad meg s mint az elme-él felbocsátott egyes röppentyűje, önmagát emészti fel s rövid szemképráztatás után ellobban; a humor felhős borulat leple alól kisütő napsugár, mely ugyanott, hol a zápor csak imént sötéten ömlött, a vidéknek majd e, majd ama pontját helyezi mosolygó fénybe s a mindennapi élet legcsekélyebb tárgyába is lelket önt. A valódi humoros mű az összes mindenségnek egy kiképzett alanyiségben reflectálódott rajza [...]”

„[A]z élcz humorra csak akkor válik, ha szabad kicsapongásaiban minden tárgyat érintve, végre saját alanyiségéhez is elérkezik s miután eddig folyvást a második és harmadik személyről nyilatkozott, most annak bevallására kényszerül, hogy: »hiszen bennem is megvan minden ezen gyarlóságoknak, dőreségeknek, tévedéseknek, szóval: a nevetségnek magva.« E reflexió képezi az élcznek a humorba átmenetelét [...]. A tárgynak tehát az alanyival mintegy összeolvadásából folyván elő a humor [...]”²²

21 *Uo.*, 65, 98.

22 *Uo.*, 82.

A humor Bérczy elemzése szerint elsősorban világnézet, mégpedig vallásos értelemben: isteni nézőpontot feltételez, annak az emberi tudaton való áttükrözését, reflexióját. Egyszerre kell látni és láttatni a végtelen nagyságot és a kisszerű emberit, ami a legmagasabb fokú tárgyilagosságot igényli:

„Az alanyiságnak tehát a tárgylagosság tetőpontjára emelkedése s ennek viszont az alanyiságban reflexiója: ez alapja azon hangulatnak, mely a magasabb értelemben vett humorral nyilatkozik.”²³

A humoros szemlélet és a humoros irodalom felmutatja a gyöngeségben a fenségést és a magasztosban a kisszerűt, melyek az isteni és emberi nézőpontból egyidejűleg válnak beláthatóvá, az isteni nézőpont pedig magával hozza a kiengesztelődést is:

„[A humor] a gyarlóságok egyetemességének tudatában kibékül az ellenmondások fáj érzetével s ezt – a világot és önmagát nevető tréfa alakjában – leküzdve, másokat is kibékít s így engedékeny lesz és keresztényen szellemű [...]”²⁴

„A végtelennel szemközt semmi végest nagynak és semmit kicsinek nem néző s minden dolognak mindkét oldalát látó humor [...] felkölti bennünk a szeretet és türelmesség érzetét [...]”²⁵

A humor ilyen értelmezésében a mélyen keresztényi gondolkodás ölt irodalmi formát. A humor a meghatóból a tréfásba és viszont, a gunyorosból a sírásba, majd megint a nevetésbe fordít, miközben a nézőpontok mozgékonyságához és szabad váltásához az egyén teljes szabadsága szükséges. A valódi humorhoz egyaránt kell a tapasztalat, az éles elme, a szabad gondolkodás és a kiegyensúlyozott kedély. Éppen ezért a humor nem fér meg a túlzott vagy erős szenvedélyekkel, hiszen akkor az egyén alá van vetve szenvedélyeinek; a szenvedélyeknek kitett elme pedig nem képes sem a szabad gondolkodásra, sem a bölcs felülemelkedésre.²⁶

„A humorképes alany egy föltétele, a fenebbiek szerint tehát a kedély nyugalmban gyökeredzván, miután ez viszont többé kevésbé a véralkattól s a test nedveitől függ: a humor szó igen szerencsésen magába foglalja az anyag és szellem közötti összefüggést [...]”²⁷

A humor egyszerre testi (nedv, kedély) és szellemi működés (szabad, reflexív gondolkodás), azonban mindkét aspektusában szükséges a nyugalom, a kiegyensúlyozott-

23 *Uo.*, 83.

24 *Uo.*

25 *Uo.*

26 *Uo.*, 97.

27 *Uo.*, 98.

ság (nedvek egyensúlya). Éppen emiatt Bérczy a női nemet általában alkalmatlannak tartja a valódi humorra. A korszak testfelfogása szerint a nők testfelépítésüknél fogva sokkal inkább kitettek saját szenvedélyeiknek, kedélyük hullámzásainak, mint a férfiak. Testi működésük miatt nem képesek a tárgyilagosság olyan fokára emelkedni, amely a humorhoz szükséges lenne:

„A kellő léleknyugalomnak [...] hiányából vagyok hajlandó következtetni azt is, miért hogy íróknak művei közt – folytak legyen bár azok egy Mme Stael, George Sand vagy Charlotte Bronté tollából – teljes és tiszta humorral nem találkozunk. A női testszervezettel járó és a férfiakénál nagyobb fogékonyság a percz benyomásainak elfogadására, az idegek mozgékonyabb játéka s a bár keskenyebb körre szorított, de belterjileg erősebb s korlátlanabb szenvedélyesség – mindig elfogultabbá és hullámzóbbá teszi kedélyüket, hogysem egyediségüket e megvesztegető lélekmozzanatoktól elvonni s alanyi hangulatukból a tárgyilagosság humoros világnézetére vergődni elég erővel és nyugalommal bírnának.”²⁸

Bérczy Károly humorfogalma egyszerre testi (nedvalkattan) és szellemi (tárgyilagos reflexivitás) természetű – ugyanakkor mindkét aspektusában kizárólag férfiak számára fenntartott terület. A nők testi különbségeiknél fogva kiszolgáltatottabbak szenvedélyeiknek, vagyis testnedveik nem tudnak kellő egyensúlyi állapotba kerülni; ráadásul a szabad gondolkodást és az önreflexivitást is akadályozza saját anyagiasabb természetük, nemük testi, anyagi meghatározottsága.²⁹

Összefoglalóan elmondható, hogy a vizsgált, a 19. század középső évtizedeiből származó magyar nyelvű humorelméletek mindegyike testi jelenségekből eredezteti a humor fogalmát. Akár a szó etimológiájából indulnak ki (mint Arany János és Bérczy Károly), akár a sírás és nevetés indulataiból (mint Greguss Ágost), a fogalom mindenképp testi megalapozású. A humor testes jelentése párosul a szellemi, világnézeti aspektussal – az önreflexivitással és a tárgyilagos gondolkodással. A fogalom összetettségéből ered ellentétes esztétikai minőségeket egységbe rántó működése. A humor testes megalapozása okozza a fogalom nemi meghatározottságát, ami azonban nem érvényesül egyformán a fent tárgyalt szerzőknél. Greguss eleve kizárná a

²⁸ *Uo.*, 97.

²⁹ Bérczy Károly röviden számot vet Madame de Staël humorfogalmával is, melyet sommásan tévesnek nevez: „Már magának Stael asszonynak fogalma a humorról, melylyel ő azt »komoly vidámságnak« nevezte, »mely semmiből sem új tréfát, hanem mulattat a nélkül, hogy ezt tenni akarná, és nevetet a nélkül, hogy maga nevetne« bizonyítja, hogy a különben szellemdús nő a humor iránti érzéknek csupán sejtelmével birt, miután azt egészen passiv alapra helyezte, holott a humor, mely nem csak a más, hanem saját gyöngeségéből is tréfát új, ezt teljes öntudattal teszi, s épen e szabadsága a működésben, egyik feltétele. Mme Stael a főnebbi körvonalzással a humort talán csak a clown bohóc ugrásaitól akarta elkülönöztetni, de egyúttal a naiv színvonálára vonta le, mely csakugyan akaratlanul mulattat, s mihelyt ezt öntudattal tenné, megszűnnék naiv lenni.” *Uo.*, 97–98.

nevetés terrénumából a nőket (a sírás indulatából pedig a férfiakat); az emberi szenvedélyeket nemileg meghatározottaknak képzelel. Arany – aki számos ponton követi forrását – a nemi meghatározottság és korlátozás szempontját egyáltalán nem veszi át Gregusstól. A humor nemi alapú korlátozását még lehetőségként sem említi; sem a *Bolond Istókban*, sem a *Széptani jegyzetekben* nincs szó arról, hogy a humor kizárólag férfiak által művelt vagy értett minőség lenne. A nemi alapú kizárással és korlátozással Bérczy humorelmélete él a legerősebben és legkifejtettebben. Bérczy a humor működésének testies jelentésénél fogva és a szabad, absztrakt, tárgyilagos gondolkodásra való képesség hiánya miatt egyaránt kizártnak tartja, hogy a nők a valódi humorra alkalmasak legyenek, elméleti előfeltevéseit pedig női szerzők példáival is megerősíti.

Nők

A 19. századi humornak jellemzően testi megalapozású fogalma már sejteti, hogy miért lesz eleve és elméletileg kizárt a női humoros szerzők léte a kor bevett nézetei szerint. A 18. század utáni testfelfogás alapvetése, hogy a női test radikálisan és alapvetően „más”, mint a férfi test; ebből következően pedig a női gondolkodás is „más”, mint a férfiak gondolkodása.

Thomas Laqueur immár klasszikussá vált monográfiájából, *A testet öltött nem*-ből tudjuk, hogy a 18. század nagy változása testfelfogás tekintetében az „egy-nem modellről” a „két-nem modellre” való váltásban ragadható meg. Vagyis: míg a 18. századig (Arisztotelész és Galénosz nyomán) a nőket minőségileg (biológiailag) ugyanolyannak látták, mint a férfiakat, csak éppen fejletlenebbnek,³⁰ addig a 18. század utáni két-nem modell szerint a nők lényegileg, minőségileg mások, mint a férfiak. Az ettől az időszaktól kezdve gombamód szaporodó orvosi szakirodalom rendre amellet érvel és arra hoz fel példákat, hogy a két nem nemcsak (vagy nem elsősorban) nemi szerveikben különbözik, hanem mindenben: anatómiájában, felépítésében, biológiai minőségében és működés módjában. A női testnek eltérő a csontozata, mások az idegei, kisebb az agytérfogata, gyengébb és más jellegű az értelmi képessége, puhább az izomzata, érzékenyebb a bőre stb. A 18. század második felének orvosi szakirodalma, majd a 19. század népszerűsítő és ismeretterjesztő orvosi jellegű irodalma ezt a lényegi különbséget próbálja minél „egzaktabban” leírni.³¹

30 Eszerint a női ivarszervek lényegében ugyanolyanok, mint a férfi ivarszervek, csak nem fejlődtek ki teljesen, nem nőttek „ki”, hanem a testen belül található, fejletlenebb, degenerált változatban. Thomas LAQUEUR, *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*, ford. SÁNDOR Bea, Bp., Új Mandátum, 2002.

31 Erről legrészletesebben magyarul: KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőörténeti alappozással)*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2018, 309–316, 555–565.

A két-nem modell lehetséges hatásairól a női szerzők megítélésében lásd VADERNA GÁBOR, *A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon = Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Íróink című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., Reciti, 2016 (Hagyományfrissítés, 4), 117–154.

Egy korai példa magyar nyelven Mátyus István *Diaetetica* (1762) című, nagy hatású, sokáig használt orvosi tankönyve. Mátyus szerint a nők sokkal inkább ki vannak téve az indulatok mozgásának, mivel érzékenyebbek az inaik (=idegeik), és szűkebb az okosságuk, továbbá erősebben meghatározza viselkedésüket és testi működésüket a Venusszal való élet (=nemi élet).³² Egészen hasonló véleményen van a *Felső Magyar Országi Minervába* író D. M. monogramú szerző, aki szerint „a’ Természet’ Ura, hevesebb indulatokkal teremtette az Asszonyt, a’ mellyek az észet és hideg-vérű megfontolást véle gyakran elmellőztetik”.³³ Úgy véli, mivel az asszonyok sokkal érzékenyebbek, testileg pedig gyöngébbek, mint a férfiak, mélyebben átéli a lélek indulatait. Az állítás szinte szó szerint ismétli a folyóiratban egy évvel korábban megjelent cikk nézeteit, mely szerint a nők képzelete elevenebb, lelkük érzékenyebb, ugyanakkor eszük nem alkalmas a koncentrált figyelemre és kitartó gondolkodásra.³⁴ Bessenyei György *Anyai oktatása* (mely egy eredetileg angol nyelvű munka francia fordítása alapján készült, és 1777-ben jelent meg Bécsben) szintén kiemeli, hogy „a’ természet asszonyi nemünk és a férjfiú nem közé különbséget helyeztetett; a’ férjfiaknak nagyobb erőt ’s mélyebb értelmet engedett, nekünk pedig ellenben nagyobb szivességet adott”.³⁵

A 19. századi folyóiratoknak, ismeretterjesztő és tudományos könyveknek a női test rendkívül népszerű témája; szinte bárhol, bármikor a két nem testi és lelki különbségeit tárgyaló szövegekbe botlunk. A *Vasárnapi Újság* például több természettudományos mérést is közölt, rendszeresen beszámolt a nők férfiakétól eltérő fizikumát és testi adottságait vizsgáló kutatásokról; 1881-ben a női agy átlagosan kisebb súlyáról közölt cikket.³⁶ A női nem sajátosságairól szóló szövegek közül feltehetően Madách Imre akadémiai székfoglalója a legismertebb, *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* (1864). Madách dolgozata lényegében a korszak közhelyszerű és széles körben elterjedt nézeteit foglalja össze, amikor a két nem különbségét a csontozat és az agytérfogot eltéréseitől kezdve az egész testfelépítésen végigvezeti, míg a vérkeringés és az idegrendszer különbségeiből („Vére testsúlyához képest több, keringése gyorsabb, hőmérséklete magasabb, véralkata idegesebb”) a jellem, az elme és a lélek működésének eredendő különbségeihez jut.³⁷ Ugyanazok az előfeltevések és gondolatmenetek ismétlődnek a szorosabban vett nőkérdésről írott munkákban (például Szabó Richárd³⁸ és Somogyi Géza³⁹ könyvében), valamint a filozófiai alapozású írásokban is (például Böhm Károly *Az asszony lélektanáról* írott tanulmányában).⁴⁰

32 MÁTYUS István, *Diaetetica*, Kolozsvár, Páldi István, 1762. Az Elmének Indulatairól. CCCLXXXII. szakasz, 474.

33 D. M., *Az Asszonyi Virtusokról*, Felső Magyar Országi Minerva, 3 (1827), 6. sz., 1250.

34 *Az asszony*, Felső Magyar Országi Minerva, 2(1826), 9. sz., 841–848. A cikk az 1771-es genfi *Enciklopédia* szócikke alapján készült.

35 BESSENYEI György, *Anyai oktatás*, Bécs, 1777, 24.

36 *A nők agyveleje...*, *Vasárnapi Újság*, 28, 6. sz. (1881. febr. 6.), 87.

37 MADÁCH Imre, *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* = M. I. *Összes művei*, kiad. HALÁSZ Gábor, [Bp.], Révai, [1942], II, 583–603.

38 SZABÓ Richárd, *Nők világa*, Pest, Heckenast, 1847.

39 SOMOGYI Géza, *A nőkérdés hazai viszonyainkra való tekintettel*, Igló, 1879.

40 BÖHM Károly, *Az asszony lélektanáról*, Magyar Philosophiai Szemle, 2(1883), 1. sz., 22–54.

A 19. századi források széles köre egyetértett abban, hogy a két nem különbsége testi, biológiai adottság, amely a természettől (vagy az Istentől) ered; ez a testi különbség pedig meghatározó a gondolkodásra, a jellemre és a lélek mindenféle működésére nézve is. A női testről szóló szövegekben és a fenti példákban közös, hogy a női testet puhábbnak írják le a férfiakénál, amely ebből adódóan jobban ki van téve a pillanatnyi benyomásoknak, nem olyan szilárd és állhatatos (ugyanakkor épp ezért a nőket sokszor együttérzőbbnek tartották a férfiaknál). A nők teste nedvesebb, több a vérük (vérmesebbek), vagyis a női nemben kevésbé valósul meg a humorálpatólogiai egyensúly, eleve változékonyabb a kedélyük, mint a férfiaknak. Mivel a nő ki van téve az indulatok változásainak, ezért nem képes a hosszas, koncentrált figyelemre vagy az elvont gondolkodásra; ugyanakkor érzelmei sokszor hevesebbek. A nő testi szenvedélyeinek és indulatainak rabja, így nyilván nem képes a reflexív gondolkodásra (amihez a gondolkodás legnagyobb fokú szabadsága szükséges), viszont többnyire jószívű, szelíd és gondoskodó. És végül – vagy inkább elsősorban – a nő teste és jelleme alapvetően és lényegében nemileg meghatározott: a nő létének lényege az utód, a gyerekszülés és -gondozás, ezért egész lénye, testének és szellemének minden működése nemi ösztöneinek rendelődik alá. A női nem testi és szellemi léte az anyaságban nyeri el értelmét és végső célját.

A női testfelfogásnak ezek az elemei lényegében bármely korabeli, női testről (vagy női jellemről) szóló szövegben megtalálhatók. A példa kedvéért hosszabban idézzük a *Társalkodó* 1846-os cikkét:

„a' nőnem testszerkezete kevésbé merev, sőt mondhatni, sokkal puhább, és ruganyosabb anyagú, mint a' férfinomé, honnét az idegrendszernek szerfölötti ingerlékenysége, 's az imént mondott sajátságoknál fogva, a' női testréteg (corporis organum) sokkal fogékonyabb a' benyomások elfogadására [...]. Azonban a' dolog természeténél fogva, miszerint a' női puha 's ruganyos, és a' benyomások túlságos élnékségű elfogadása, valamint az idegrendszer szerfölötti ingerlékenysége, tömérdek érzelem, 's lélek-állapotok forrása szók lenni, – a' nőtermészetet folytonos érzelemláz, 's ez által a' kedélyállapot folytonos változékonysága, jellemingatagság [...] bélyegzi.”⁴¹

A női nem rendeltetése az utód kihordása, teste „a hímpor termőtalaja”, ebből adódnak testi és lelki tulajdonságai is. Mivel teste elsősorban a befogadásra van alkotva, ezért nem kell, hogy olyan erős életereje legyen, és nincs szüksége a szellem magasabb működéseire, vagyis a gondolkodásra sem. A szerző a két nem összehasonlítását a természet nagyobb összefüggésében is elhelyezi. Eszerint a férfi inkább állati-as, míg a nő inkább növényyszerű:

41 MÉSZÁROS Károly, *A' nőtermészet embertani tekintetben*, *Társalkodó*, 1846, 34–35, 134–135, 137–139, 135.

„Egy szóval, mind azon elemek, mik emberben az állati és lélek [...] a' férfiban, – azok pedig, mik a' növényi életet teljes hatásaiban, 's a' tenyésztés erejének szabad működésében ténylegesen segítik elő, a' nőben nagyobb mennyiségben léteznek. [...] [H]onnét alapos a' következtetés, sőt tudás, hogy: a' nőnem akaratarejének, 's csaknem minden cselekvényinek, hitének, és meggyőződésének vezére kormányja – általában az érzelem, az ezen uralkodó érzékiség, a' pillanat benyomásainak hatalma, – ebből származván testrétegének izgékonyasága által gyorsan működtető érzelme, – minnek ő rabja.”⁴²

A cikk szerzője siet leszögezni, hogy a nők nem azért képtelenek a magasabb szellemi munkára, mert általában kevesebb lehetőségük van tanulni, vagy mert társadalmi körülményeik mások. A női nem érzelmes és ingatag jelleme, valamint szellemi munkára való alapvető képtelensége a két nem természeti adottságaiból következik. A két nem társadalmi szerepköreinek leírására és megalapozására a 19. században (a korábban jellemzően teológiai érvelés helyett és mellett) elsősorban természettudományos, biológiai érvek voltak széles körben használatosak. Eszerint a női nem szellemi elmaradottságának testi, nem pedig társadalmi okai vannak:

„Sőt a' fensőbb lelki tehetségek a' lélek mind elméleti, mind gyakorlati működése, 's erkölcsi szabadságának tekintetében a' nőnem egyáltalában sokkal gyöngébb, tehetetlenebb, 's ingadozóbb a' férfinemnél, melly az egyetemleges okosság az egész, 's egyes részek közti viszonyainak tökélyes ismétetét mind fejébe, mind szívébe, mind cselekedetibe beoltotta, 's mit erkölcsi elveiben az érzékiség hatalma nem olly könnyen tántorít meg. Hibás vélemény tehát azt hinni, hogy a' szép nem, mivel az elnyomás, és balkörülmények rabbilincsei között sínylődik – azért nem tehete semmit, mi a' társas élet rendében nagy, fönséges, vagy az értelem óriás munkáji közt, dicsőítő 's magasztos. Nem, ennek oka nem az elnyomás 's körülmények mostohaságában rejlik, hanem a' szép nem természetében [...]”⁴³

Összegzés

Ahogy a 19. század közepén íródott esztétikák humorelméletei jellemzően testi meghatározottságú fogalomként írták le a humor jelentését és irodalmi működését, úgy a női nemről szóló írások is testileg és nemileg meghatározottnak és lényegileg másnak írták le a női testet, jellemet és gondolkodást. A korszak eszmetörténeti kontextusa alapján a női szerzők elsősorban testi okok miatt záródtak ki a humoros irodalomból. A túlzottan nedves női test eleve nem felel meg a humorálpatólogiai egyensúlynak; a benyomásoknak való alávetettség (testi puhaság, idegek ingerlé-

42 *Uo.*, 137.

43 *Uo.*, 137–138.

kenysége, nedvesség) pedig megakadályozza, hogy az alany a tárgy fölé kerüljön. A női nemre jellemző túlzott érzelmesség gátolja a humor elsődlegesen értelmi, reflexív működését. És végül a humorhoz a gondolkodás és a szellem nagyfokú szabadsága kell, ami a nemi ösztöneibe és testébe zárt nő számára végképp lehetetlen.

A humor egyszerre testies és szellemi fogalma nem volt szükségszerűen korlátozó nemi szempontból: Arany János írásai nem kapcsolták össze a nemiség szempontját a humorelmélettel. Azonban a humorelméletek metaforikája a korszak testfelfogásának összefüggésében mindenképp utalt a humor nemi meghatározottságára is. A 19. század közepének irodalmi humorfogalma és a női nem lényegének korabeli felfogása egyaránt testi megalapozását nyert, ebből adódóan pedig a humoros női szerzők léte elméletileg vált ellentmondásossá. A humoros női szerző alakja a 19. század horizontján alig elképzelhető jelenség maradt.